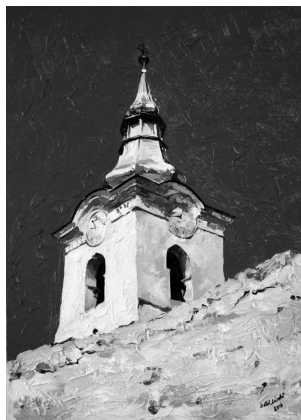

BICSOK ZOLTÁN

KATONÁSKODÓ ÉLETMÓDRA UTALÓ MOTÍVUMOK A SZÉKELY NEMESI CSALÁDOK PECSÉTÁBRÁZOLÁSAIN

A székely nemesi családok pecsétanyaga nagyobb részét feltáratlan, és a csíkszéki családoktól eltekintve¹ alig kutatott, gyakorlatilag feldolgozatlan téma. Az erdélyi pecséttan művelői – a rendszerváltozást megelőzően különösen, de azután is – leginkább az intézményi, közösségi pecsétek feldolgozásával foglalkoztak, és csak újabban fordult a figyelem a személyes és családi pecsétek irányába.² A téma heraldikai vonatkozásait,³ illetve a székely nemesek címerleveleit⁴ tekintve a helyzet sokkal biztatóbb, e területeken többen és látványosabban tevékenykednek. Jelen közlemény – a terjedelmi korlátok okán – csak arra vállalkozik, hogy ízelítőt adjon a székely nemesi családok gazdag pecsétanyagának motívumkincséből.⁵

A kora újkori és újkori nemesi pecsétanyag legjellemzőbb ábrázolásai címerek, jelvények, életképek, portrék, monogramok; a katonáskodó életmód megjelenítése azonban csak az első két pecsétképtípusra és hangsúlyosan a címeres pecsétekre jellemző, amelyek részben adományozott, részben pedig önjogúan felvett címereket ábrázolnak. Feltűnő a sok hasonló címerkép – ez is teszi lehetővé a tipologizálást –, de a hanyatló heraldika korában (16–19. század), amikor az itt ábrázolt címerek zöme keletkezett, az azonos címerkép már nem volt elfogadhatatlan, hiszen a címer már nem megkülönböztető jel, hanem a társadalmi presztízst közvetítő eszköz volt.⁶ A magyar és ezen belül az erdélyi heraldika alapvető jellemzői – amelyek e válogatás

**...a fejedelemség kori
székelyek kizárólagos
ellenségei a pogány törökök voltak, a győztes pedig – természetesen – mindig a magyar (székely) vitéz, azonban ez nem az a műfaj, amelyen a történeti hűség számon kérhető.**

alapján is jól érzékelhetőek – a túlnyomórészt osztatlan pajzsba szerkesztett, képszerű, természetű ábrázolású és emberközpontú címerképek. Ennek megfelelően a vizsgált pecsétanyag katonai vonatkozású címer- és jelvénytívumait négy csoportba soroltam: az ember és testrészei; természetes állatok; képzeletbeli állatok; asztrális jelképek.

Az ember és testrészei

■ Egész Székelyföld nemesi családjainak pecsétanyagáról még nem készült vizsgálat, de Csíkszék esetében tudott, hogy a nemesi provenienciájú címeres és jelvényes pecsétek 40,1%-a ábrázol emberi alakot vagy testrészt.⁷ E nagyfokú emberközpontúság elsősorban abból fakad, hogy túltengnek a pecsétanyagban a személyes érdemeket, különösen a hőstetteket, a harcmezőn bizonyított vitézséget, bátorságot, hűséget és éberséget megjelenítő címer- és jelvényábrák. Ezek mindig a címernyerőt jelképezik,⁸ döntően olyan helyzetben, amint éppen hőstettét végrehajtja, mely történetet némelykor csak egy-egy kiragadott mozzanat, jellegzetes gesztus érzékelteti (pl. kivont kardot tartó fél kar, hegyén levágott török fejvel vagy nyílvessző által sebzett végtag), máskor viszont egy- vagy többalakos csatajelenet eleveníti fel.

A *gyalogos vitéz* – akinek viselete: szűk nadrág, csizma, rövid mente, süveg a legtöbb esetben érzékelteti, hogy magyar (székely) katonáról van szó – leginkább szembefordulva tűnik fel, felemelt jobbában kivont kardot vagy szablyát tartva, így szerepel pl. csíkszenttamási Boros Ferenc kancellista (1729) vagy csíkszentgyörgyi Tompos János főszolgabíró (1781) pecsétjén.⁹ Számos esetben a vitéz kardja/szablyája hegyére levágott török fej van tűzve, mint pl. kőröspataki Tibáld István széki ülnök lenyomatán (1799), vagy a harcos leengedett baljában levágott török főt tart, amint az hilibi Gál József jogügyigazgató (1791) pecsétjén látszik, ilyenkor a másodlagos attribútum hivatott jelezni, hogy a címerszerző törökellenes csatában, a kereszténység védelmében szerzte katonai érdemeit.¹⁰ Némelykor a kardhegyre tűzött török fejből patakzik a vér (pl. csíkszentmártoni Botskor Elek ülnök 1833. évi pecsétje), ami a

hőstett recens jellegére való egyértelmű és meglehetősen naturalisztikus utalás, ugyanakkor zsánerjellegét is kölcsönöz a címerképnek.¹¹

A gyalogos vitéznek azonban – elsődleges attribútumként – korántsem kizárólagos harci kelléke a kard/szablya, előfordul, hogy íjával nyílvesszőt készül kilőni (csíkszentgyörgyi Györffy Mihály nyitrai kanonok, 1672) vagy jobbában buzogányt tart (csíkszentsimoni Endes Miklós jogügyigazgató, 1752).¹² Nemritkán annak is szükségét érezték a címerkérők, hogy a jobbában kardot tartó vitéz baljába is – másodlagos attribútumként – harci kelléket adjanak, emígy is hangsúlyozva a katonai érdemeket, pl. zászlót (csatászegi Péterffy József ülnök, 1827), kopját (szemerjai Bora Elek miklósvárszéki alkirálybíró, 1838) vagy buzogányt (dálnoki Hadnagy József, 1838).¹³ A nagyajtai Csereiek címerében a harcos bal-

jába (másodlagos attribútumként) búzakalászkok kerültek, melyek a család őse, Balázs vitéz hőstettére emlékeztetnek (nagyajtai Cserei Mihály, 1711).¹⁴ Különleges ábrát tartalmaz a hatolykai Mátisok újabb címerváltozata is, amelyben a gyalogvitéz leengedett jobbában levágott török főt tart, előtte pedig a földön a megcsónkított török katona holtteste hever (hatolykai Mátis Kelemen, 1781).¹⁵

A sisakdíszek – ha egyáltalán ábrázolják, és nem pajzskoronát alkalmaznak a vésnökök –, jellemzően a címerpajzs által megjelenített katonai érdemeket hangsúlyozzák. A nagyajtai Cserei-címer sisakdísze például (könyöklő fél kar, mely kivont kardot tart, hegyén levágott török fejjel) a címerszerző hőstétének legjellemzőbb epizódját ragadja ki: a győztes kardjának hegyén a legyőzött pogány feje mint trófea tűnik fel, a kompozíció pedig a „folytatásos” történetmesélés példája.¹⁶

A gyalogos vitéz alakjával összevetve a *lovas vitéz* ábrázolásai kisebb számban fordulnak elő, és viszonylag szűk variációs mintát mutatnak. Általában fél- vagy teljes profilból ábrázolva tűnik fel a lépdelő, némelykor vágató, esetleg a lovát ugrató vitéz, amint felemelt jobbában kivont kardot/szablyát villogtat (kisbacconi Benedek Ferenc, a nagyenyedi nemesek főhadnagya, 1791), a fegyver hegyén levágott török fejjel, mely a legyőzött ellenség identitását jelzi (ikafalvi Dombi József kancellista, 1791; haralyi Fejér István kászoni alkirálybíró, 1834).¹⁷

Viszonylag ritkán szerepel a lovas katona elsődleges attribútumaként egyéb harci kellék, ilyenkor a zászlós kopja (altorjai Benkő Mihály, 1775), íj és nyílvesző (egri Deér Félix gyergyószéki ülnök, 1831) vagy fecskefarkú hadizászló (havadi Máthé Farkas, 1838).¹⁸ E csoportban viszonylag kevés a teljes címer, de amennyiben mégis ábrázoltak sisakdíszet, az a leggyakrabban a

pajzsbeli főalak által közvetített üzenet, a harcmezőn szerzett érdemek hangsúlyozására szolgál, így Dombi József lenyomatán egy éber őrdaru, Máthé Farkas pecsétjén pedig hadizászlót tartó könyöklő, páncélos fél kar látja el ezt a szerepet. Némileg ebbe a körbe sorolható a Benkő Mihály pecsétjén látható, hatágú csillagot ábrázoló sisakdísz is, hiszen a fénylő csillag a remény, az isteni útmutatás és gondviselés szimbóluma, melyet sűrűn hívhattak segítségül a hadi vállalkozások során.

A kivont kardot/szablyát tartó, *könyöklő páncélos fél kar* a magyar heraldika talán legnépszerűbb címerábrája,¹⁹ amely a „pars pro toto”, vagyis az egészet helyettesítő rész elvén megalkotott motívumként úgyszintén a címernyerőt és annak vitézségét jeleníti meg.²⁰ Ghyczy Pál becslése szerint a magyar címerek több mint egynegyede tartalmaz fél kart különféle pozitúrákban és attribútumokkal,²¹ székely vonatkozásban azonban a legjellemzőbb kellék mégis valamilyen harci eszköz. A fél kar attribútumai közül számszerűleg messze kiemelkedik a kivont kard/szablya, példaként pedig csíkszentimrei László Tamás Deák alcsíki alkirálybíró (1698), illyefalvi Biális János felcsíki alkirálybíró (1745) vagy kövendi Bardócz Tamás aranyosszéki írnok (1791) pecsétjei szolgálhatnak.²² Gyakran a fegyver hegyére levágott török fejet tűztek, amint azt alsócernátoni Damokos Tamás csíkszéki főkirálybíró (1681), csíkszentmihályi Sándor János felcsíki al-

királybíró (1699) vagy tamásfalvi Thúri István gyergyószéki alkirálybíró (1760) lenyomatai tanúsítják.²³ Előfordul, hogy a kivont kardra korona van tűzve, amint azt tekerőpataki Both András, a gyergyószéki lovasok hadnagya 1677. évi pecsétjén látjuk, ami az uralkodó szolgálatában szerzett érdemekre utalhat, de feltűnhetnek kísérő elemekként a székely jelképek is: a csillag és a félhold, pl. hatolykai Pótsa Pál 1831. évi lenyomatán, hangsúlyozva a címerszerző identitását.²⁴ Némelykor a fél kar nyílvevesszőtől sebzett (csíkdelnei Csató), mely megoldás az érdemszerzés körülményeinek naturalisztikus kibontására szolgál, máskor a kivont karddal/szablyával együtt a fél kar búzakalászkodat is fog (hídvégi gr. Nemes János, 1759; ábránfalvi Ugron János guberniumi kancellista, 1784),²⁵ lágyítva némiképp a mondanivaló militáns jellegét és emlékeztetve viselőjük békés mindennapjaira.

A fél kar további attribútumai viszonylag ritkák, ilyenek lehetnek pl. a hadizászló (csíkdelnei Csató Zsigmond királyi táblai írnok, 1729), a nyílvevesszők (rétyi Antos István sepsiszéki alkirálybíró, 1777) vagy a buzogány (tordátfalvi Fekete Mihály bardócszéki alkirálybíró, 1792).²⁶ Az attribútumként szolgáló harci kellékek között feltűnik egy rózsafüzér is (lengyelfalvi br. Orbán János és Pál 1821. évi pecsétjein),²⁷ amely azonban csak első látásra tűnik kakukktojásnak, egyrészt ugyanis nyilvánvaló jelzés tulajdonosa vallási hovatartozására (keresztény-pogány dichotómia), másrészt a katonai vállalkozások bizonytalan kimenetelére utal, melyek során a „jó ügyért” harcolók az égieket hívják segítségül. E vonulatba illeszkednek azon címerképek is, melyeken a kardot/szablyát tartó fél kar a kereszt jelével (latin, görög vagy kettős kereszt)

kiegészítve tűnik fel, ezek még közvetlenebb utalások a keresztény-pogány szembenállásra,ilyent látunk pl. altorjai br. Apor József kanonok 1799. évi vagy a csíkszentmihályi Sándorok kései pecsétjein (Sándor Zsigmond csíkszéki ülnök, 1805).²⁸

Ez esetben is érdemes egy pillantást vetni az alkalmazott sisakdíszekre, hiszen a legtöbb esetben olyan szimbólumok tűnnek fel, amelyek a címerpajzs által megjelenített katonai érdemet hangsúlyozzák, illetve pontosítják. Az előbbi célt szolgálja a sasszárnyak között lengedező fecskéfarkú hadizászló altorjai Kiss Farkas kászonszéki ülnök pecsétjén (1838) vagy a koronán könyöklő fél kar, mely kivont szablyát tart kadiczfalvi Török Pál udvarhelyszéki alkirálybíró lenyomatán (1781).²⁹ És nem hagy kétséget a szemlélőben, hogy milyen jellegű katonai konfliktus résztvevője volt a címerszerző, ha a sisakdísz cölöpösen elhelyezett kivont kard, hegyén levágott, turbános török fővel (imecsfalvi Imecs Antal orbaiszéki alkirálybíró, 1737), vagy ha oromdíszként kettős kereszt szerepel (karatnai Bodó Gábor, 1781).³⁰

Egészen ritka és különleges motívum a székely pecsétanyagban a *sebzett láb*, mely vélhetően valós harci eseményt, egy tényleges sebesülés emlékét örökíti meg. Az áldozatvállalás meglehetősen hatásos, karakteres kifejezője, mely a címernyerőt jelképezi.³¹ E címerkép elsősorban az uzoni Béli családdal összefüg-

gésben ismert (gr. Béldi József egykori fogarasi főkapitány, 1792; Béldi István, 1817),³² és a Béliak jelképeként került be utóbb a kőröspataki Kálnoki grófok bővített címerébe is (gr. Kálnoki Ádám csíkszéki főkapitány, 1716; gr. Kálnoki Ferenc csíki főkirálybíró, 1748),³³ ugyanakkor egy alcsíki család, a tusnádi Sánták beszélő címerének is fő pajzsalakja volt (Sánta Péter Hunyad vármegyei nemes, 1791; Sánta Antal guberniumi kancellista, 1791).³⁴

Az emberábrázolások egyik különleges válfaját jelentik a két- vagy többalakos *csatajelenetek*. A nyugat-európai heraldikában alig kapott szerepet ez az életképszerű (zsáner) ábrázolási forma,³⁵ a közép-európai, különösen pedig a magyar és a lengyel heraldikában viszont meglehetősen gyakori. A harc „mi” és „ők”, jó és rossz között zajlik, mely a korra jellemző módon magyar–török, illetve keresztény–pogány szembenállásként kerül ábrázolásra. Gyakoribb a kétalakos jelenet, amely az egymással megmérkőző harcosok által hatásosan ábrázolta – viszonylag kis felületen – az ellenséges táborok konfliktusát. E csoporton belül is további alcsoportok különíthetők el. Így például két lovas katona üldözési jelenetét látjuk dálnoki Miklós Mihály kézdiszéki ülnök lenyomatán (1806), két viaskodó gyalogos vitéz kardcsörtéjét ábrázolja ákosfalvi Szilágyi József marosszéki követ pecsétje (1791), és a megsemmisítés jelene zajlik aranyosrákosi Csipkés János guberniumi kancellista pecsétjén (1791), amelyen egy lovát ugrató magyar vitéz kopjájával egy hátráló török gyalogost készül leszúrni, aki az életéért könyörög.³⁶

A többalakos jelenetet e vázlatos áttekintésben a lovas hadnagyukat követő gyalogos katonák ábrázolása képviseli bőjti Bőjthi Mihály csíkszéki ülnök pecsétjén (1781).³⁷

Természetes állatok

■ A magyar (és erdélyi) heraldika naturalizmusát jelzi, hogy különösen kedvelte az állatalakokat, ráadásul nem a képzeletbeli lényeket, hanem a természetes fauna példányait.³⁸ Így a székely nemesi pecsétanyagban is a jelentékeny hányada tartalmaz főalakként valamilyen *természetes állatot*, bár katonai vonatkozású jelentéstartalommal kevés állatalak rendelkezik, ilyen pl. az oroszlán és a leopárd.

Az *oroszlán* mint címermotívum korán, az elsők között, már a 12. században feltűnik, hiszen alakja igazán alkalmas volt a középkori lovas eszményképe, a bátorság és az erő megjelenítésére.³⁹ Eredetileg az oroszlán igen előkelő, már-már exkluzív címerállatnak számított, a századok folyamán azonban alakja egyre el-

terjedtebbé, szinte közönségesse vált, annyira, „hogy minden jobbágy, ki címerlevelet hozatott magának, felvehette címerébe, és fel is vette azt igen sok esetben”.⁴⁰ Számos ábrázolási formája kialakult, de a leginkább jellemző a (címer-tani értelemben) jobbra fordulva ágaskodó.⁴¹ Az oroszánok jelentős része egész alakos, és kivont kardot/szablyát tart jobbájában, ilyenl látunk pl. sepsizoltáni Czirjék György és Lajos háromszéki nemesek (1781), szörcei Szörtsei Ferenc kapitány (1781) vagy tompai Botos Sámuel marosszéki nemes (1838) pecsétjein.⁴² A növekvő ábrázolások viszonylag ritkák, alátámasztásra pedig stilizált korona (bethlenfalvi Simon András harmincados, 1769) vagy szikla-ormon álló sokbástyás vár egyaránt szolgálhat (tindárosi Dindár Elek aranyosszéki követ, 1791).⁴³ Ezen ábrázolások másodlagos attribútumot ritkán tartalmaznak, de ha mégis, akkor a kard/szablya hegyére levágott török fej van tűzve, amint azt dálnoki Gaál Miklós háromszéki ülnök (1838) vagy

csíkszentdomokosi Sándor Mihály csíki főkirálybíró (1803, 1816, 1821) pecsétjei igazolják, esetleg az oroszán bal mancsában koronát tart, mint pl. gergyószentmiklósi Fogarasy Mihály püspök lenyomatain (1870).⁴⁴ A kevésbé gyakori elsődleges attribútumok lehetnek harci kellékek: nyílvesszők (zabolai gr. Mikes Mihály guberniumi tanácsos, 1715), dárda (székelykői Gergely Péter főhadnagy, 1806), buzogány (csatószegei Györffi Ignác alcsíkszéki ülnök, 1844)⁴⁵ vagy vallási jelkép, pl. kettős kereszt (zágoni Szentkeresztí András erdélyi

udvari kancelláriai titkár, 1708).⁴⁶ Az oroszán alakjához társított fegyverek, illetve keresztény jelképek mint attribútumok a címerszerzők pogányellenes csatákban tanúsított érdemeit hangsúlyozzák,⁴⁷ tovább acélozva a címerállat egyébként is erőt sugárzó alakját. Egymagában, attribútum nélkül ritkán ábrázolták az oroszánt, ilyenkor viszont fekke (backamadarasi Kis József, 1829) vagy ágaskodva tűnik fel (királyhalmi Petki István csíkszéki főkapitány, 1658).⁴⁸

A természetes oroszánt ábrázoló címerek sisakdíszeként szolgálhatott a pajzsbeli címerállat alakja (bethlenfalvi Simon), de új, pajzson kívüli heraldikai elemek is, mint pl. szablyát tartó könyöklő fél kar (székelykői Gergely), fecskéfarkú hadizászló (backamadarasi Kis), mely motívumok erősítik a pajzsbeli kompozíció katonai érdemeiket hangsúlyozó üzenetét.

Hasonlóan az oroszánhoz, a székely nemesi címerek másik nagymacskája, a *leopárd (párduc)* is a címerszerző katonai érdemeit hivatott megjeleníteni,⁴⁹ így ez esetben is a leggyakoribb attribútum a felemelt jobbájában tartott kivont kard/szablya (csíktaploczai Lázár Imre felcsíkszéki jegyző, 1760; Lázár Ferenc felcsíki alkirálybíró, 1810).⁵⁰ Mivel a

tipáriumok viszonylag kisméretű nyomófelülete nem volt alkalmas arra, hogy a leopárd foltos bundáját megjelenítse, alakját szinte lehetetlen megkülönböztetni az oroszlánétól, így az esetek többségében azonosítása csak a címerlevél alapján lehetséges, részben ezzel is magyarázható a leopárdos pecsétek kis száma.

Képzeltbeli állatok

■ Olyan fantázialények, amelyek részben a mítoszok és legendák világából származnak (griff, egyszarvú, tengeri oroszlán, kétféjű sas, pegazus, sárkány, fénix, baziliskusz), részben egy-egy, eredetileg természetes állatábrázolás eltorzult változatai (őrdaru, őrgólya, kétfarkú oroszlán).

Az *őrdaru* alakja első ránézésre nem egy militáns jellegű motívum, a hozzá kapcsolódó jelentéstartalom⁵¹ alapján azonban alkalmas volt arra, hogy katonai érdemeket jelenítsen meg. Alakja, mint az éberség jelképe a 16. századtól kezdve a magyar heraldika egyik legkedveltebb címeralakjává nőtte ki magát,⁵² székelyföldi vonatkozásban pedig népszerűsége a székelyek határőrzési feladataival, illetve az azok kapcsán szerzett érdemekkel magyarázható.

Az esetek többségében az őrdarut oldalra fordulva ábrázolják, hogy jól látható legyen felemelt lába, és karmai között a jellemzően gömb alakúnak ábrázolt kő (olaszteleki Márkó Bálint bardócszéki alkirálybíró, 1760; csíkpálfalvi Bíró Imre csíkszéki főjegyző, 1790) vagy az abból kialakult keresztgömb (kászonimpéri Balási József kászonszéki aljegyző, 1784), a két változat azonban lényegileg nem különbözik, ugyanazon kép variánsai.⁵³ Némelykor az éberen őrködő daru nyakát nyílvesző üti át, mely megoldás az áldozatvállalás plasztikus kifejezése (sepsiszentiványi Henter Benedek alcsíki úlnök, 1710; altorjai Mihálcz Elek kapitány, 1767; pókakeresztúri Székely Elek alcsíki alszolgabíró, 1785).⁵⁴ Amennyiben az őrdaru valamilyen harci kellékkel fegyverzett, például csőrében nyílveszőt tart – amint azt csíktaplocai Lázár István 1766. évi, idegen, alsókékeddi Kékedi-címeres⁵⁵ tipáriummal készült lenyomatán látszik – akkor még inkább egyértelmű a katonai vonatkozású üzenet. Az őrdarut ábrázoló címerek esetében viszonylag ritkák a sisakdíszek, ha pedig előfordulnak, akkor jellemzően a pajzsbeli főalakot ismétlik meg (Henter, Kékedi, Mihálcz), egy esetben tűnik fel új elem: az isteni gondviselésre utaló csillag (csíkpálfalvi Bíró).

A megtévesztésig hasonló az *örgólya* ábrázolása is, amely úgyszintén az éber őrködés szimbóluma. Ha pedig a hármasként álló örgólya csőrében kígyót is tart, amint azt nagyváradi Horváth Károly orbaiszéki alkirálybíró 1838. évi lenyomatán⁵⁶ is tapasztaljuk, akkor kétszeresen is érdemes itt szóba hozni, hiszen egyúttal a gonosz legyőzőjének jelképe is, alakja pedig fokozottan katonai vonatkozású jelentés hordozója.

A kétfarkú oroszlán alakja is egyfajta félreértés, téves értelmezés eredményeként alakulhatott ki,⁵⁷ és természetes változatához hasonlóan a címerszerzőt jeleníti meg; alakja az erő és a bátorság szimbóluma. Különböző attribútumokkal tűnhet fel: rendszerint jobbában kivont kardot/szabályát villogtatva (sepsiszentgyörgyi Daczó József, 1741; csíkszentdomokosi Sándor László felcsíkszéki pénztárnok, 1772), buzogányt tartva (madéfalvi Istvánffi Pál kancellista, 1838) vagy nyílvevesszőket fogva (zabolai Mikés Mihály háromszéki főkapitány, 1691).⁵⁸ A címerállatok többsége egész alakos (pl. Istvánffi- és Sándor-pecsétek), de előfordulnak koronából növekvő változatok is (kilyéni Székely Mihály ítélőmester, 1816).⁵⁹ A kétfarkú oroszlán alakjához kötődő leggyakoribb attribútumhoz, a jobbában tartott kivont kardhoz/szabályához némely esetben további harci kellékek is társulnak, amelyek nyomatékosítják a katonai érdemeiket, ilyen megfontolásból kerülhetett a címerállat baljába kőgo-

lyó (alsócsernátoni Zamblér Ferenc segédbiztos, 1781),⁶⁰ de az alkalmazott kellékek pontosítják is a címernyerő identitását, pl. a fegyvere hegyére tűzött török fej (csíkszentdomokosi Sándor). A kétfarkú oroszlánt ábrázoló címerek sisakdíszei – amennyiben nem pajzskoronával fedett címerekről van szó – szinte kizárólag a pajzsbeli főalakot ábrázolják, ugyanazon attribútumokkal (pl. Daczó, Istvánffi, Zamblér).

A griff oroszlántestű, sasfejű és sasszárnyú fantázialény, lábain madárkarokkal, mely a hiedelem szerint a sas bölcsességét és az oroszlán erejét egyesíti magában; alakja „a társadalmi emelkedés óhajlásának kifejezője, előkelőséget, az elithez való tartozást sugall”.⁶¹ Változatos pozitívumokban tűnik fel: jellemzően egész alakosan, ágaskodva (kászonszéki Kászoni Miklós kászonszéki jegyző, 1664) vagy koronából növekvően (Kászoni Miklós alkirálybíró, 1671), de mindkét esetben jobbában kivont kardot villogtatva,⁶² máskor buzogányt tartva (gyergyószentmiklósi Balás Károly főhadnagy, 1818) vagy attribútumok nélkül, lépdelve (magyarósi Tőkés László tartományi biztos, 1803).⁶³ Némelykor a címerkép jelentéstartalmának hangsúlyozása érdekében a griff másodlagos attribútumot is kapott, ilyenkor baljában koszorút fog (kászonszéki Kászoni János Kolozs vármegyei ülnök, 1741), vagy levágott török fejet tart (felsőcsernátoni Weégh András gyergyószéki helyettes alkirálybíró, 1849), mindkettő a csatában kivívott diadal jelképe.⁶⁴ A kivont kardot tartó griff alakja a kőröspataki Kálnoki grófok bővített címerébe is bekerült (gr. Kálnoki Antal tábornok,

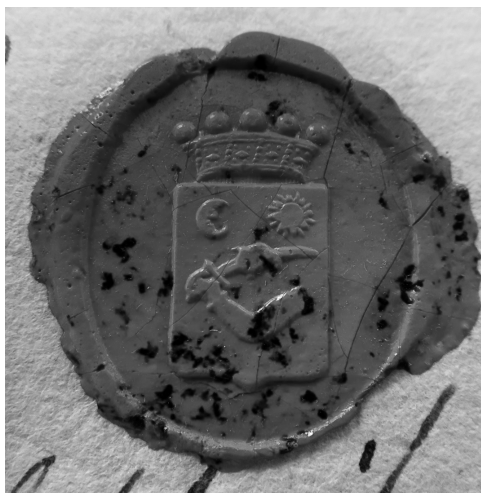

gyógyószentmiklósi Balás Károly főhadnagy, 1818) vagy attribútumok nélkül, lépdelve (magyarósi Tőkés László tartományi biztos, 1803).⁶³ Némelykor a címerkép jelentéstartalmának hangsúlyozása érdekében a griff másodlagos attribútumot is kapott, ilyenkor baljában koszorút fog (kászonszéki Kászoni János Kolozs vármegyei ülnök, 1741), vagy levágott török fejet tart (felsőcsernátoni Weégh András gyergyószéki helyettes alkirálybíró, 1849), mindkettő a csatában kivívott diadal jelképe.⁶⁴ A kivont kardot tartó griff alakja a kőröspataki Kálnoki grófok bővített címerébe is bekerült (gr. Kálnoki Antal tábornok,

1760; gr. Kálnoki Henrik, 1803),⁶⁵ mint a rokonságukba tartozó losonci Bánffyak jelképe. A griffes címerek esetében a sisakdíszek nagyobb változatosságot mutatnak: megismétli a pajzsbeli címerállat alakját a Kászoni-címer, kivont szablyát tartó könyöklő páncélos fél kart ábrázol a magyarósi Tőkés-címer, és kivont szablyát villogtató, növekvő oroszlánt használ a gyergyószentmiklósi Balás-címer. Mindháromnak közös vonása viszont, hogy a címeralkotók az oromdíszek által is a katonai erényeket hangsúlyozzák.

Asztrális jelképek

■ *A nap és a félhold (holdsarló)* kozmikus jelképekként a kezdetektől fogva jelen vannak nemcsak az egyetemes, hanem a magyar heraldikában is,⁶⁶ az erdélyi címertanban azonban különleges helyzetük van, mely 1580-tól datálható: Báthori Kristóf, majd Báthori Zsigmond uralkodásától kezdve előbb a pénz- és emlékérmeken, majd a fejedelmi címeres pecsétnyomókon is a székely rendi nemzet jelképeként használták.⁶⁷ A „szorgalmatos vigyázásra”, azaz a határok éber őrzésére utaló nap (illetve egyes ábrázolásokon csillag) és a félhold székely jelképekként kerültek be az erdélyi köztudatba, így amikor a székely nemesi családok címerein feltűnnek, nem pusztán asztrális jelképeknek, hanem elsősorban székely jelképeknek lehet azokat tartani. A székely nemesi pecsétanyagban fő pajzsalakokként nem, csak kísérő elemekként fordulnak elő. Így például a lovas vitéz (csatószegei Györffi Mihály főszámvevő, 1838),⁶⁸ a kivont kardot/szablyát tartó fél kar (alsócsernátoni Damokos, hatolykai Pótsa, tamásfalvi Thúri), a nyílvezzőtől sebzett láb (uzoni Béli), illetve a felemelt jobbában kardot/szablyát villogtató leopárd (csíktaplocai Lázár) vagy a kétfarkú oroszlán (csíkmindszenti Adorján Péter, 1792)⁶⁹ alakjának kísérőiként tűnnek fel.

Ha végigtekintünk a katonáskodó életmódot tükröző székely nemesi pecsétanyagban, alapvető jellemzőként tűnik fel a címerképek természetűsége, a részletek kidolgozottsága. Gyalogos magyar katona jobbában kivont kardját villogtatja, baljában pedig levágott, vérző török fejet tart, lovát ugrató magyar vitéz az életéért könyörgő törököt készül leszúrni, ágaskodó oroszlán (tulajdonképpen a címernyerő) véres szablyát tart, melynek hegyére levágott török fő van tűzve, földön heverő turbánok és megcsonkított török holttestek: a középkori és kora újkori török–magyar háborúk mindennapjai 1-2 cm átmérőjű viaszlenyomatokon elmesélve. Hőstettek, katonai érdemek emléke és egyben követendőnek szánt példa, egy olyan társadalomban, amelynek lételeme volt a hadakozás, a katonai szolgálat pedig identitásának alapját képezte. A számba vett ábrázolások szerint a fejedelemség kori székelyek kizárólagos ellenségei a pogány törökök voltak, a győztes pedig – természetesen – mindig a magyar (székely) vitéz, azonban ez nem az a műfaj, amelyen a történeti hűség számon kérhető. „A történeti

Magyarország címerszimbolikája a 16–17. század folyamán mindvégig a keresztény együvé tartozást szimbolizálta, s élesen elutasította az oszmán-török világot”,⁷⁰ amelyet a kor embere a keresztény világ természetes ellenségének, „hostis naturalis totius Christianitatis”-nak tartott.⁷¹

■ JEGYZETEK

1. Bicsok Zoltán: *Csikszéki nemesek állatalakos pecsétjei a 18–19. századból*. In: Mihály János (szerk.): *Székely jelképek pecséten, címerben*. Tanulmányok. Székelyudvarhely, 2015. 47–116, 208–217; Uő: *Adalékok két csikszéki nemesi család pecsétgyakorlatának történetéhez. A csikszentmihályi Sándorok és a csiktaploccai Lázárók címeres pecsétjei a 18–19. századból*. Areopolisz XV. Székelyudvarhely, 2016. 94–139; Uő: *Csikszentdomokosi Sándor Mihály főkirálybíró címeres pecsétjei (1781–1838)*. In: Berekméri Árpád-Róbert et al. (szerk.): *Székely századok*. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára. Marosvásárhely, 90–106; Uő: *Csik-Gyergyó-Kászonszék nemesi családjainak pecsétanyaga (16–19. század)*. I–III. (doktori disszertáció) Kvár, 2020.
2. Bernád Rita-Magdolna: *Székely püspökök címerei és pecsétjei*. In: Mihály János (szerk.): *Székely jelképek pecséten, címerben*. Tanulmányok. Székelyudvarhely, 2015. 13–46, 197–207; Róth András Lajos: *„Igaz, egyenes és hív lések...”*. Hűségnyilatkozatok az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a XVIII. század végén. Székelyudvarhely, 2008.
3. Szekeres Attila István: *A székely címer*. In: Mihály János (szerk.): *Jelképek a Székelyföldön. Címerek, pecséttek, zászlók*. Csikszereada, 2011. 15–28; Uő: *Székely jelképek*. Sepsiszentgyörgy, 2013; Uő: *Patrimoniu heraldic al județului Covasna*. Arcus, 2015; Uő: *Félévezredes címerek csik- és udvarhelyszéki kerített templomokban*. In: *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 2017. 125–146.
4. Nyulásziné Straub Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Bp., 1987; Gyulai Éva (szerk.): *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689) Erdélyi Királyi Könyvek*. 2005. (Arcanum DVD-ROM); Uő: *Bocskai-armálisok az Erdélyi Királyi Könyvekben*. Publicationes Universitatis Miskolcensis, sectio Philosophica, tom. XIII/2 (2008). 21–46; Uő: *Báthory Gábor erdélyi fejedelem heraldikája*. In: Papp Klára – Jenei-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009. 70–71; Deme Katalin: *Bethlen Gábor címeradományai*. Gesta 6 (2006) 1. sz. 29–44; Magyar Anna: *I. Rákóczi György címeradományai*. Gesta 6 (2006) 1. sz. 45–56; Szálkai Tamás: *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2009.
5. A jelenlegi keretek között csak azokkal a címerekkel volt lehetőségem foglalkozni, amelyek fő pajzsalaként tartalmaznak katonásodásra utaló motívumokat, így nem tértem ki azokra a címerekre, amelyeknek csupán a sisakdíszük ilyen jellegű. A vizsgálatba bevontam azokat a családokat is, amelyek eredetükre nézve ugyan nem székelyek, de beházasodva birtokot és tisztségeket szereztek a Székelyföldön, és a székely családok azon tagjait is, akik kitelepülve a Székelyföldről, a vármegyégek területén leltek új otthonra.
6. Gyulai: i. m. 2009. 70–71.
7. Bicsok: i. m. 2020. 211.
8. Csoma József: *A magyar heraldika korszakai*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2008. 51, 73; Gyulai: i. m. 2009. 66.
9. Románia Nemzeti Levéltárának Maros Megyei Hivatala (RNLMMH), F 108 Szabó Mihály-gyűjtemény, 300; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), F 138 Homagialia, 1781/7. f. 5r. Szendrei János: *Magyar viseletképek czimeres leveleinkben*. Archaeologiai Értesítő XII. Bp., 1892. 144.
10. Románia Nemzeti Levéltárának Kovászna Megyei Irodája (RNLKMI), F 49 Kálnoky-levéltár, 30. f. 61r; MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/56. f. 2v.
11. Románia Nemzeti Levéltárának Hargita Megyei Hivatala (RNLHMH), F 26 Gyergyószék levéltára – Varia, 591; Gyulai: i. m. 2009. 103.
12. RNLHMH, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, I/38; F 251 Székelykeresztúri Múzeum pecsétgyűjteménye, 726.
13. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 1014/II. f. 209r; MNL OL, F 138 Homagialia, 1838/23. p. 30, 31.
14. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 911. f. 1r. A címer Cserei Balázs udvari vitézre utal, aki a hagyomány szerint a nikápolyi csatában (1396) levágta a Luxemburgi Zsigmondra támadó törököt, majd a királlyal együtt menekülve, búzaszemekkel táplálta az elgyengült uralkodót.
15. MNL OL, F 138 Homagialia, 1781/17. f. 15v; Szendrei: i. m. 143–144.
16. Csoma: i. m. 2008. 111–113.
17. MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/1. f. 25r; 1791/50. f. 3v; RNLHMH, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCXIII/18.
18. RNLHMH, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, XXXII/5; F 26 Gyergyószék levéltára – Varia, 546; MNL OL, F 138 Homagialia, 1838/24. f. 81r.
19. A fél kar motívuma a Székelyföldön már a 15–16. század fordulóján biztosan jelen volt, igazolja ezt számos itteni templom (Bögöz, Székelyderzs, Székelydála, Csobotfalva, Menaság) kőfaragványai, falfestményei és oltárképei. – Szekeres: i. m. 2013. 9–14. Ugyanakkor a kivont kardot tartó, könyöklő fél kar motívuma képezi az alapját a székely rendi nemzet régi címerének is.
20. Csoma József: *A kar a magyar heraldikában*. Turul 16 (1898) 1. füzet. 17–18; Gyulai: i. m. 2009. 76.
21. Ghyczy Pál: *Adatok a kar heraldikai szereplésének történetéhez*. Turul 23 (1905) 4. füzet. 145.
22. RNLHMH, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, I/45; VII/14; MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/16. f. 3r.
23. MNL OL, F 136 Székely lustrajegyzékek, 1/3434. p. 1031; RNLKMI, F 27 Nagy Jenő-gyűjtemény, 85. f. 47r; RNLHMH, F 26 Gyergyószék levéltára – Varia, 49. Az utolsó lenyomat a tamásfalvi Thúri család gyergyószéki ágának régi címerváltozatát ábrázolja.
24. RNLMMH, F 108 Szabó Mihály-gyűjtemény, 84; RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 1020/II. f. 62r.

25. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 1798. f. 114v; RNLHMH, F 39 Székelyudvarhelyi református kollégium, 7. f. 183r.
26. RNLMMH, F 108 Szabó Mihály-gyűjtemény, 300; RNLHMH, F 19 Csíkszentimre község, 1. p. 1384; MNL OL, F 138 Homagialia, 1792/19. f. 5r.
27. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 1020/II. f. 13r. Itt a fél kar alátámasztásának egészen különleges megoldását is megfigyelhetjük: repkénnyel körülfuttatott, piramisszerű építményt használt a címerkép alkotója.
28. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 1816. f. 5r; RNLHMH, F 31 Székely huszárezred, 50.
29. RNLHMH, F 62 Kászonszék levéltára, 22; MNL OL, F 138 Homagialia, 1781/14. f. 27r.
30. MNL OL, F 136 Székely lustrajegyzékek, 1/3434. p. 907; F 138 Homagialia, 1781/3. f. 5v.
31. R. Kiss István: *Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben*. Bp., 1904. 68.
32. Az első lenyomaton a négyelt pajzs első mezejében, míg a másodikon osztatlan pajzsba szerkesztve szerepel a nyállal átlőtt láb motívuma. – MNL OL, F 138 Homagialia, 1792/7. f. 5r; RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXXXVI/41.
33. RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, II/25; F 29 Alcsíkszék levéltára – Iratok, II/6.
34. Az első lenyomaton osztatlan pajzsba szerkesztve, míg a másodikon a négyelt pajzs első mezejében tűnik fel a sebzett láb motívuma. – MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/9. f. 47v; 1791/49. f. 9r.
35. Kálmán Dániel: *A naturális ábrázolás megjelenése a magyarországi heraldikában a középkori címereslevelek tükrében (1398–1526)*. In: Gál Judit et al. (szerk.): *Micae mediaevales*. IV. Bp., 2015. 129–130.
36. RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XCVIII/22; MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/14. f. 164r; 1791/49. f. 11r; Szendrei: i. m. 144–146.
37. MNL OL, F 138 Homagialia, 1781/13. f. 4r.
38. Gyulai: i. m. 2009. 67.
39. Donászy Ferenc: *Az oroszán ábrázolása a magyar heraldikában*. Turul 52. kötet, 1–2. füzet. 7.
40. Az újkorból már több mint négyszáz olyan magyar nemesi családról tud a szakirodalom, amelyek címereiben kivont kardot, szablyát vagy buzogányt tartó oroszán látható. – Csoma: i. m. 2008. 52.
41. Ha oldalra fordulva, de természetesen kerül ábrázolásra, akkor ún. heraldikai leopárdról beszélünk, aminek viszont nincs köze a természetes leopárdhoz.
42. MNL OL, F 138 Homagialia, 1781/17. f. 8v; 1781/17. f. 23r; 1838/24. f. 2v.
43. Románia Nemzeti Levéltárának Kolozs Megyei Hivatala (RNLKMH), F 384 Meggyesfalvi Lázár-levéltár, 48. f. 5v; MNL OL, F 138 Homagialia, 1791/16. f. 79r.
44. MNL OL, F 138 Homagialia, 1838/23. p. 12; RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXII/50, CXXXII/76, CLI/68; F 225 Székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium, 138. f. 57v, 58v.
45. RNLKMI, F 74 Cserey Emília-gyűjtemény, 28. f. 108r; RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XCI/17; F 29 Alcsíkszék levéltára – Iratok, XII/50.
46. RNLKMI, F 36 Apor-levéltár, 945. f. 1r.
47. Szabolcs de Vajay: *Éléments turcs dans l'héraldique hongroise. Un cas caractéristique d'interpénétration socio-culturelle*. Archivum Heraldicum no. 2–3/1969. 6.
48. RNLHMH, F 39 Székelyudvarhelyi református kollégium, 11. f. 74r; RNLKMH, F 384 Meggyesfalvi Lázár-levéltár, 616. f. 2r. A második lenyomat Petki István személyes, önjogúan használt jelvényét ábrázolja. Hogy a családi hagyományoktól (fiait saját vérével tápláló pelikán) teljesen eltérő, ágaskodó oroszánt ábrázoló pecsét nem idegen tipáriummal készült, azt a körirat (PETKI • ISTVAN) igazolja.
49. Vajay: i. m. 6.
50. RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XIV/57, CVIII/40.
51. Tulajdonképpen egy félreértésnek köszönhető a létét, egy antik legenda alapján ugyanis az a közvélekedés terjedt el az ókori egyiptomiak és görögök körében, hogy az éjszakázó darvak maguk közül órállót jelölnek ki, amely felemelt lábában kavicsot tartva vigyázza társai álmát.
52. Gyulai Éva: *A Zsámboky-címer mint embléma – Adalékok az őrdaru (grus vigilans) heraldikájához*. In: Dobrossy István (szerk.): *Levéltári Évkönyv*. XII–XIII. Miskolc, 2005. 51–54.
53. RNLHMH, F 39 Székelyudvarhelyi református kollégium, 7. f. 453r; F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XLVII/33; XXXVII/21.
54. RNLKMI, F 27 Nagy Jenő-gyűjtemény, 92. f. 86v; F 36 Apor-levéltár, 1798. f. 170v; RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XXXIX/37.
55. Alsókékedí Kékedí Zsigmond csíkszentkirályi birtokos, fejedelmi főasztalnok, majd főudvarmester tipáriumának kései lenyomata, ezt a körirat (SIGISMVNDVS KEKEDI) is igazolja. – Csíki Székely Múzeum, Levéltári gyűjtemény, 52.
56. MNL OL, F 138 Homagialia, 1838/23. p. 25.
57. A természetes oroszán göndör fürtökkel rajzolt farka látszott egyes ábrázolásokon kettős vagy hármas farknak.
58. MNL OL, F 138 Homagialia, 1741/12. f. 13r; 1838/1. f. 3v; RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XXVI/58; RNLKMI, F 74 Cserey Emília-gyűjtemény, 28. f. 43r.
59. RNLKMI, F 49 Kálmok-levéltár, 30. f. 132v.
60. MNL OL, F 138 Homagialia, 1781/17. f. 4r.
61. Gyulai: i. m. 2009. 71.
62. RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Törvényszéki protocollumok, 19. (1664. február 29.); RNLKMH, F 384 Meggyesfalvi Lázár-levéltár, 59. f. 46v.
63. RNLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXL/44; RNLMMH, F 108 Szabó Mihály-gyűjtemény, 767.
64. MNL OL, F 138 Homagialia, 1741/3. f. 3v; RNLHMH, F 68 Csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság, CLVII/6. A második lenyomat a Weégh család gyergyószéki ágának önjogúan használt címerét ábrázolja, és nem az 1608-ban adományba kapott címet (koronán könyöklő, nyílvesszővel átlőtt fél kar). – Szekeres: i. m. 2015. 115, 247.

65. RNLKMI, F 49 Kálnoky-levéltár, 10. f. 16v; 30. f. 10v.
66. Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Bp., 2012. 30–32, 104–116.
67. Szekeres: i. m. 2011. 22; Szekeres: i. m. 2013. 18–19. Mi több, az 1659. május–júniusi szászsebesi országgyűlés úgy határozott a székely rendi nemzet pecsétjéről, hogy az napot és félholdat ábrázoljon.
68. MNL OL, F 138 Homagialia, 1838/3. f. 3v.
69. MNL OL, F 138 Homagialia, 1792/2. f. 9r.
70. Csorba Csaba: *A törökellenes harcok heraldikai emlékei (levágott török fejes címereink)*. In: *Budapest Régi-ségei – Tanulmányok dr. Gerő Győző tiszteletére*. 38(2004). 72.
71. Hiller István: *Pax Optima Rerum*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs*. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Bp., 2008. 49.

